

Menneskeselvfølghetene

BOK: Menneskerettighetenes suksess skyldes politiske behov, ikke almengyldig appell.

Av Kristian Bjørkdahl (opprinnelig trykket i Ny Tid)

Da Den norske nobelkomiteen i 1977 overrakte fredsprisen til Amnesty International, tok komiteens leder, Aase Lionæs, frem de virkelig store gloser. Takket være Amnesty International, sa hun, «har et syn nå begynt å vinne frem, hvor det heter at ingen stat kan påberope seg absolutt nasjonal suverenitet der hvor universelt anerkjente menneskerettigheter er involvert».

Lionæs la til at «disse rettighetene er menneskehetens felles eiendom, og ingen maktkonstellasjon, ingen diktator, har rett til å frarøve oss dem». Siden den gang har menneskerettighetene flettet seg så grundig inn i den politiske offentlighetens retorikk, at vi knapt tenker over at de har en historie. Menneskerettighetene svever liksom bare rundt i et tidløst rom, nærmest som naturgitte deler av vår moralske bevissthet.

Historiserer menneskerettighetene

Det er et slikt historieløst forhold til menneskerettighetene historikeren Samuel Moyn vil til livs med boka *The Last Utopia*. Skal vi forstå menneskerettighetene, sier han, kan de ikke ses på som «uunngåelige og moralsk selvsagte», de må ses på som de konkrete menneskelige formålene de er, som historiske størrelser som oppstod på et bestemt tidspunkt, for å fylle bestemte behov.

Problemet med menneskerettighetene er imidlertid ikke bare vår manglende vilje til å forstå dem historisk, det er også at forsøkene som gjøres på å forstå dem slik, er så anakronistiske. Når historikere og andre begynner hos de gamle grekerne og trekker linjer til i dag, så er det intet mindre enn slett historieskriving, hevder Moyn. Alle tidligere forståelser av rettigheter skiller seg vesentlig fra dagens: I dag har menneskerettighetene overnasjonal gyldighet – noe hvert enkelt individ har, om nødvendig mot sin egen stat. Tidligere var begrepet alltid knyttet til en gruppe, en nasjon, et samfunnslag, en stat.

Dette betyr at den moderne forståelsen av menneskerettighetene heller ikke oppstod med FNs menneskerettighetserklæring av 1948, slik man gjerne tenker. På 1940-tallet var menneskerettigheter fortsatt et følsomt tema, blant annet fordi Sovjetunionen allerede hadde tatt et slikt begrep inn i sin grunnlov. Og som Moyn minner oss om, var perioden 1945–1975 den kalde krigens mest intense tiår. I nesten tre tiår etter at FN erklærte universelle menneskerettigheter i 1948, ble de liggende bortgjemt i en skuff.

En moralsk kritikk

Når de så ble tatt frem fra glemselen midt på 1970-tallet, skyldtes det ifølge Moyn flere faktorer. I Sovjet og Øst-Europa så en spirende protestbevegelse et strategisk potensial i menneskerettighetene: dissidentene ville protestere mot kommunismens overgrep, men de kunne ikke gjøre det ved å syngre kapitalismens pris. Menneskerettigheter ble løsningen.

På den andre siden av jernteppet, slet USA med en befolkning som var desillusjonert etter den tærende krigen i Vietnam. Amerikanerne så etter et nytt formål, en ny forståelse av seg selv og sine verdier. Inn på scenen kom Jimmy Carter – en moralens talsmann i en politikktrøtt tid – og gjorde menneskerettigheter sentralt i sin utenrikspolitiske retorikk. Og i 1977 vant altså Amnesty International, bevegelsen som hadde gitt folk et bilde av hvordan menneskerettighetskamp kunne se ut i praksis, den symboltunge fredsprisen.

De moderne menneskerettighetenes fikk sitt gjennombrudd på 1970-tallet, hevder Moyn, fordi de fylte et behov – i både øst og vest – for noe bortenfor realpolitikk. Menneskerettighetene representerte en «moralisk kritikk av politikken». De forlangte ikke troskap til noen ideologi, de krevde «kun» respekt for enkeltindividets rettigheter.

Tveegget sverd

Menneskerettighetenes apolitiske ambisjon har siden vært et tveegget sverd for

menneskerettighetsbevegelsen, hevder Moyn, i det som er bokens mest interessante analyse. For om man skal holde sine hender rene for politikk, er det høyst uklart hvilke virkemidler man egentlig har å jobbe med. Menneskerettighetene kan lett bli stående som et ønske om å redde verden med postkort.

Det Moyn unnlater å påpeke, er muligheten for at menneskerettigheter kan realiseres i praksis hvis man sørger for bedre institusjonell forankring, i form av effektive overnasjonale organer, som med lovverk og forvaltning kan gi idealet tyngde. Uten slike institusjoner, må man imidlertid overgi seg til Moyns mistanke om at menneskerettighetene er – og vil forbli – et glansbilde.

Kristian Bjørkdahl er Phd-stipendiat ved Etikkprogrammet og Senter for utvikling og miljø (SUM) ved Universitetet i Oslo. Trykket med tillatelse fra Ny Tid.